

Güncel Sanatta Çok Dinli Pratikler

Gülşah Özdemir¹

Özet

Sanat ve din ilişkisi çok eski çağlara dayanmaktadır. Görünmeyi anlamlandırma, doğaüstü kabul ettiği durumlar ile ilişki kurma ve kutsal olanı temsil etme ihtiyacı binlerce yıldır sanat üretiminin önemli kaynaklarıdır. Antik fresklerden heykellere, tapınak süslemeciliğinden el yazmalarına birçok görsel üretim biçimi inançları görselleştirmek ve kutsal olanı temsil etmek için tasarlanmıştır. Orta çağ boyunca dini yüceltmek için kullanılan sanat Rönesans'ın yayılmasıyla dinî tasvirler yanında din dışı konulara da yer vermeye başlamıştır. Barok dönemde insanlar üzerindeki din duygusu güçlendirilmek istenmiş ve sanat ezici bir üstünlük duygusu yaratmak için kullanılmıştır. Aydınlanma çağı ile birlikte akıl ve eleştiri ön plana çıkmış ve sanat dinden kopmaya başlamıştır. Güncel sanatta ise din konusu günümüz insanının anlam arayışları ve dünyevî konumunu sorgulama biçimlerinin yer aldığı bir deneyime dönüşmüştür. Artık din, kutsal olanın sorgulandığı, beden ve iktidar ilişkilerinin açığa çıkarıldığı ve izleyicinin ahlaki rahatsızlıklarla yüzleştirildiği deneyimleri konu edinen kompleks bir alan olarak görülmeye başlamıştır. Çok dinli sanat pratikleri ise, içeriğinde birden fazla dine ait sembol, imge, mekân, yazı, ayın gibi öğeler kullanılarak oluşturulan ve kimlik, kültür, aidiyet ve kutsallık gibi kavramları sorgulayan uygulamalardır. Bu araştırmanın amacı, güncel sanatta çok dinli pratiklerin hangi görsel düzenlemelerle tasarlandığını incelemektir. Çok dinli pratiklere örnek olarak verilen Gülsün Karamustafa, John Latham, Siona Benjamin, Meg Hitchcock ve Eugenio Merino'nun eserlerinde, farklı inanç geleneklerine ait imgelerin nasıl bir araya getirildiği gözden geçirilmiş ve güncel sanatta çok dinli pratiklerin birbirleri arasında yeni, görsel ve kavramsal bir ilişki yarattıkları sonucuna varılmıştır.

1 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Görsel Sanatlar Bölümü, Doç., gtonu@cumhuriyet.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-3768-9230

1. Giriş

Din binlerce yıldır sanatın en önemli konusu olmuştur. Çünkü “din, insanları ilişkilerini, insan tutum ve davranışlarını, toplumsal hayatı belirleyen temel yapılardan biridir” (Subaşı, 2019, 115). Bu sebeple toplumsal hayatın merkezinde yer almaktadır. Sanat tarihi incelendiğinde, insanların eserlerinde inançlarını yansıtma amaçlarının kutsal olanla bağ kurma isteğinden kaynaklandığı anlaşılır. Sanat, yalnızca estetik bir uğraş değil, aynı zamanda insanların manevi dünyalarını ifade ettikleri anlam yüklü bir anlatım biçimi olarak görülür (Daşdemir & Muraz, 2024). Dolayısıyla sanat, dinin en büyük destekçisi ve belki de en büyük silahıdır denilebilir. Sanat, dini görsel bir şölen ile desteklerken din de sanatı maddi olanaklarla kuşatmıştır. Antik dönemde Yunan mitolojisi alıntılarından, Orta Çağ’da baskı içeren Hristiyan anlatılarına, Rönesans’ta dinî baskının ortadan kalktığına ilan edilmesine rağmen verilen dinî içerikli siparişlerden, Barok dönemde mezhep savaşları sonrası güçlenmeye çalışan kilise propagandalarına, kısaca klasik ve modern sanat süreçlerinden günümüze değin varlığını sürdüren din konusunun güncel sanat kadrajına geçen süreçte etkisi asla yok olmamıştır. Din sanattan asla ayrılmamış, etkisini yitirmemiştir fakat bu uzun süreç iyi analiz edilirse bu zaman diliminde din konusunun klasik vurgusunun değiştiği gözlemlenebilir. Klasik dönemde ibadethanelerin, dinî hikayelerin vurgulandığı kompozisyonlar bir kenara bırakılırken güncel sanat din konusunun vurgusunu değiştirmiş ve toplumsal kimlik, ortak yaşam, çatışma, spiritüellik gibi konuları eksenine almıştır.

Sanatın tamamen dışında kalan bir dine rastlamak güçtür; çoğu din, etkisini artırmak için sanatı yüceltmiş ve kullanmıştır. Tapınak, cami ve kilise gibi yapılar, tanrıların yüce mekânları olarak insanın en gelişmiş sanatsal ve mimari becerilerini yansıtırken, görseller de güçlü etkileri sayesinde özellikle eski dönemlerde hızlı ve etkili bir iletişim aracı işlevi görmüştür (Daşdemir & Muraz, 2025). Bu perspektifte dinî görsellerin sadece estetik formlar olarak değil aynı zamanda, ortak kültürel anlamlar taşıyan göstergeler dahilinde düşünülmesi gerekir. Dolayısıyla Doğaner ve Sütçü’ye göre, “Ortak kullanıcıların zihinsel gerçekliğinde olan göstergeler toplumsal ve kültürel uzlaşılarla anlamlandırıcı etkiye ulaşır” (2023, s. 1567).

Bu güçlü ilişki dünya üzerindeki onlarca farklı inanç ile somutlaşmıştır ve bu sebeple ortaya çok başka sanat üretim biçimleri çıkmıştır. Mesela Antik Mısır’da ortaya çıkan çok tanrılı din ve bunun çevresinde gelişen tanrısal imgeler, Budizm’de arınma ve reenkarnasyon inancı ile şekillenen betimlemeler, İslam dini ile yaygın şekilde kullanılan hat ve tezhip sanatları, Hristiyanlık inancı çerçevesinde anlatılan kutsal öykülerin yağlıboya ile görselleştirilmesi gibi örnekler tarih boyunca sanat ve din arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu

kanıtlamaya yetecek netliktedir. Farklı ülkelerde farklı kültürler ile biçimlenmiş olan bu inançlar arasında özellikle üç tanesi çok geniş kitleleri etrafında toplamıştır. İlahi dinler olarak da anılan bu inançlar Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini kapsamaktadır. Özellikle Avrupa sanatı incelendiğinde konuların daha çok Hristiyan ikonografisi etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Aradan geçen yüzlerce yıl sanatın din ile olan ilişkisini de dönüştürmüş, özellikle modern sanat ve postmodernizmle birlikte eski düzen kendini yenisi ile değiştirmiştir. Doğaner'e göre, modern dünyada "farklı din, dil, ırk, cinsiyet ve görüşe sahip insanlar aynı ortamda bulunabilmiştir" (Doğaner, 2023, s. 820). Güncel sanatta çok dinli ve çoğulcu anlayışın ortaya çıkması bu durumu daha anlaşılabilir kılmaktadır. Bu kökten değişim sanatta her inancın ve kültürün birbirinden ayrı ve birbirini dışlayıcı bir eksenle kompoze edilmesi gerektiği tabusunu kırarak her bir farklı inancı iç içe geçirmiş, bazen karşılaştırmış, bazen eleştirmiş, bazen de sorgulamıştır. Tüm bunlar sanatta din konusunu daha dinamik ve daha görünür kılmıştır. Çok dinli pratiklerin gündeme geldiği sanat dünyasında farklı dinlerin benzerlikleri, ayrışmaları ve çatışmaları vurgulanmaktadır. Postmodernizmin sağladığı bu geçişten sanat ortamı tek taraflı kutsallık algısını yerle bir ederek kompleks ve evrensel bir inanç algısı üretmektedir. Bu bakış açısı da güncel sanatın plüralist yapısıyla oldukça örtüşmektedir.

Bu metinde çok dinli pratiklerin güncel sanatta hangi şekillerde ele alındığı tartışılarak birbirinden farklı dinlere inanan sanatçıların birbirinden farklı dinleri bir araya getirerek oluşturdukları eserlerde yer alan görsel ve sözel ilişkilerin nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. Buna istinaden beş farklı güncel sanatçı ve onların çok dinlilik kavramı üzerine ürettiği çalışmalar dikkate alınarak bir analiz yapılacaktır. Bu sanatçılar ve onların çalışmaları şu şekilde sıralanabilir: Meg Hitchcock'un *Throne'u* (2012), Gülşün Karamustafa'nın *Trellis of My Mind'i* (1998), Siona Benjamin'in *Finding Home #80 (Fereshteh) Lilith'i* (2021), Eugenio Merino'nun *Stairway to Heaven'ı* (2010) ve John Latham'ın *God is Great'i* (2005). Güncel sanatta çok dinli pratikler konusunun araştırılması bu seçki ile sınırlı tutulacak, konu ile benzeşim gösteren diğer güncel sanat çalışmaları kapsam dışında bırakılacaktır.

2. Güncel Sanatta Dinin Yeri

Modern (yeni) kelimesi 5. yüzyılda din ile ortaya çıkmıştır. O süreçlerde Hristiyanlık dini ile ilişkili mimari yapılar modern, paganlara ait mimari yapılar ise antik olarak değerlendirilmiştir. Sanatın geçmişine bakıldığında ise Orta çağ boyunca dini yüceltmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra

Rönesans'ın yayılmasıyla sanatçılar din dışındaki konulara yönelmişlerse de din yüceltmeye devam etmiştir. Barok dönemde gelişen bir takım mezhep savaşları yüzünden kilise din konulu resimler sipariş ederek insanlar üzerindeki din duygusunu güçlendirmek istemiş ve sonuç olarak sanat bu dönemde etkileyici, şaşırtıcı ve ezici bir üstünlük duygusu yaratmak için kullanılmıştır. Aydınlanma çağı ile akıl ve eleştiri ön plana çıkmış ve sanat dinden kopmaya başlamıştır. Modernizm ile bu kopuş daha net görülmektedir. Modernliğin dinî bir zeminde başlayan yolculuğu, Descartes, Kant, Marks gibi birçok bilim insanı ve düşünürün yeni fikirler ortaya atmasıyla bilim, us ve eleştiriye odaklanan bir bakış açısına evrilmiştir. Bu sebeple din merkez konumunu kaybetmiş ve özel hayata indirgenmiştir. Mehmet Yılmaz'ın dediği gibi, Alain Touraine, modernlik düşüncesinin, toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara, ancak özel yaşam dâhilinde yer bıraktığını söylerken, kendince, bu mayanın en önemli parçası olan bilimsel akla işaret etmektedir. Bu açıdan ister akılcı ister duygucu olsun, modernlik Tanrı'yı dışlar; Tanrı iradesi yerine, insan aklı ve iradesini koyar (Yılmaz, 2013). Modernizmin içinden doğan Modern Sanat ise bu akılcılık ve bilimi üstün tutup duyguları görmezden gelen düşünceye karşı çıkmıştır. Modern sanatçı için duygular ve coşkular ön plandadır. Sanat ise artık dini değil kendisini öne çıkarmaya başlamıştır. David Morgan'a göre Modernizm sanatı tek başına kültürel bir güç olarak özgür kılmak için Hristiyanlık gibi kurumsal dinlerden uzaklaştırmıştır. Çünkü sanat dini yüceltmek için kullanılan bir araç olarak değil kendi varlığıyla yüce ve özgür bir alan olarak var olmalıdır. Sonunda sanat çağının ruhunu, kültürel özünü, dehasını ve tinini yansıtan özerk kültürel bir güç haline gelmiştir (Elkins ve Morgan'dan akt. Arca, 2019). Bu yeni sanatsal ortam, sanatın değerlendirilme kriterlerini de değiştirmiştir. Önceden sanat eserine bakılırken dinî anlam taşıyıp taşımadığı, kutsal bir konuyu ele alıp almadığı önemliyken artık eserin ne kadar özgün olduğuna ve sanatçının iç dünyasını ne kadar iyi yansıttığına önem verilmeye başlanmıştır. Bu değişiklikler sadece konuları değil, üslupları da derinden etkilemiştir. Modern sanatçılar, muhafazakâr değer ve kültürleri reddederek yenilikçi, öznel, ilerici ve deneysel bir sanat iddiasında bulunmuşlardır. Estetik açıdan bu eğilim hem figüratif formun terk edilmesi ve sanatın kendi malzemesine vurgu yapılmasıyla ifade edilmiş ve hem de burjuva toplumu ve kiliseye yönelik eleştirel tutumu yansıtmıştır. (Arca, 2019, 14). Böylesi yenilikler güçlendikçe, dinî temalar sanattaki merkezi yerlerini kaybetmiş, eleştirmenler, müzeler ve sanat tarihi yazıları giderek daha çok eski sembolik sistemlerden kopan ve yeni görsel sorunlara yönelen modern eserlere odaklanmıştır. Bu durum, dinî konuların modern sanatta merkezi bir konumda yer almamasına neden olmuştur. Zamanla, en yaratıcı ve özgün sanat, dinî konulardan uzaklaşmaya başlamıştır (Elkins, 2004, 12). Buna rağmen

sanatta din konusundan tamamen uzaklaşmamış, hatta modern ve güncel sanatta nasıl yer alması gerektiği sorgulanmıştır. Toplum ve sanat dünyası, aklı ve bilimi temel alan seküler düşünce sebebiyle köklü bir değişikliğe uğradığı için önceden kullanılan dinî sanat tanımlarının değişiminin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Arya'nın da vurguladığı gibi yirminci ve yirmi birinci yüzyılda hâlâ dinsel sanattan söz edebiliriz; ancak geleneksel dinsel sanata uygulanan tanımın çağdaş bağlama uyacak şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Arya, 2011, 28). Bu sırada din temalı eserlerin güncel sanat çevrelerince kabul görmesi oldukça zorlaşmıştır. Asıl mesele, insanların dine inanmaması değil, dinî eserlerin biçim, özgünlük ve sanatsal ifade açısından modern sanatın beklentilerini karşılayıp karşılamamasıdır. Arca, bu süreçte dinî sanatın çoğu zaman hem estetik hem içerik açısından hayal kırıklığı yarattığını söylemiştir (Arca, 14).

Yirminci yüzyıl sanatının sonraki gelişmelerinde bu bakış açısı daha da belirginleşmiş, yeni biçimler ve sanatsal ifade araçları, geleneksel dini sanattan uzaklaşmıştır. Postmodern sanat, bu kopuşu daha da kesinleştirmiştir. Pop art, minimalizm, kavramsal sanat, video ve enstalasyon sanatı, dini sanattan daha çok uzaklaşmıştır (Elkins, 2004, 12). Bu yüzden din, güncel sanatın merkezinde yer almamaya başlamıştır. Fakat Sanatın ortak değerleri ve kültürel hafızayı şekillendirme misyonu sebebiyle din önemsiz bir hale gelmemiştir. Toplum dinden bağımsızlaşsa bile imgeler ve semboller, toplumları ve gelenekleri etkilemeye devam etmiştir. Din merceğinden bakıldığında, sanat toplumun faydalanabileceği kültürel temelleri garanti altına almak için din ile iş birliği yapmaktadır (Arca, 2019, 19). Bu nedenle din, sanat eserinin kültürel alt yapısını anlamada önemli bir fenomendir. Ancak Modern sanatın getirdiği dindarlıktan, doktrinden ve kilise merkezli anlamdan uzaklaşan ölçütler sebebiyle bu önem daha ileri bir boyuta taşınmamış ve dinî sanat düşünce yapısı kendisine uygun olmayan bir ortamda kendini var etmeye çabalamıştır. Bu gerilim, dinî sanatın güncel sanat bağlamında neden sıklıkla şüpheyle karşılandığını açıklamaya yetebilir. Elkins iddialı ve başarılı çağdaş güzel sanatların tamamen din dışı olduğunu savunmaktadır. Ona göre çoğu dinî sanat kötü sanattır. Evler ve kiliseler için yapılan dinî içerikli çoğu sanat eseri zayıf ve gerçeklikten uzaktır. Bu durum dinî eserler üreten sanatçıların Jasper Johns veya Andy Warhol'dan daha az yetenekli olmasından kaynaklanmamaktadır. Sadece manevi değerleri aktarmayı amaçlayan Dinî sanat, modernizmin tarihine aykırıdır (Elkins, 2004, 20). Kutsal, maneviyat, aşkınlık, ritüel ve dinî hafıza konularını yeni şekillerde ele alan birçok eser hala mevcuttur. Bu nedenle, güncel sanatta din konusu canlı, karmaşık ve farklı sanatçılar, medya ve kültürel bağlamlarda birçok örnekle desteklenmektedir.

Güncel sanatta birlikte din konusu artık sadece kutsal içeriklerin yer aldığı resimler olmaktan çıkmış ve günümüz insanının anlam arayışları ve dünyevî konumunu sorgulama biçimlerinin yer aldığı bir deneyime dönüşmüştür. Ayrıca din, kutsal olanı sorgulama, beden ve iktidar ilişkilerini açığa çıkarma ve izleyiciyi etik bir rahatsızlıkla yüzleştirme gibi deneyimleri konu edinen kompleks bir alan olarak görülmektedir. Andres Serrano'nun *Piss Christ* isimli çalışması kutsal olanı sorgulama konusunda bilinen en iyi örneklerden biridir. Üzerinde İsa peygamber figürü bulunan bir haçı, kendi idrarıyla doldurduğu bir kabın içine koyarak fotoğrafladığı eser sergilendiği yıllarda oldukça büyük tartışmalara yol açmıştır. "Birçok izleyicinin videoya ilk tepkisi onu kutsal değerlere saygısızlık olarak görmek olmuştur" (Denson, 2011). Toplumsal hassasiyeti ve sanatın sınırlarını zorlayan eser din ve sanat arasındaki kırılğan bağı sorgulayan bir tartışma zeminine dönüşmüştür. Shirin Neshat'ın *Rapture* isimli çalışması dinin beden ve iktidar ilişkilerini açığa çıkarma konusunu derinden vurgulayan önemli bir eserdir. Kadın ve erkeklerin kamusal alanlardaki ayrımını vurgulayan yerleştirmesinde karşılıklı iki duvara 13 dakikalık, siyah-beyaz video yansıtılmıştır. Eser, dinin beden, davranış ve görünürlük üzerinden sorgulanan bir yapı olduğunun üzerinde durmaktadır. Maurizio Cattelan'ın meteor düşen Papa çalışması *La Nona Ora* ise izleyiciyi etik bir rahatsızlıkla yüzleştirme deneyimine vurgu yapan bir eserdir. Eser, kırmızı bir zeminde, üzerine meteor taşı düşmüş Papa'nın yerde yatışının betimlendiği bir heykel çalışmasıdır. Sanatçı sarsılmaz bir otorite olan dinin garip ve trajik bir şekilde yerle bir edilmesine vurgu yaparak dinî iktidara müdahalede bulunur.

Verilen örnekler güncel sanatta din konusunun; ruhsal yoğunluk ve tefekkür, provokasyon ve eleştiri; beden, iktidar ve toplumsal cinsiyet meseleleri gibi asıl etkenlerini görünür kılan çalışmalardır. Eserlerin içeriklerinden de anlaşılacağı üzere güncel sanatta din konusunu tek bir başlık altında toplamak mümkün değildir. Güncel sanatta din pratikleri güç, deneyim, kriz ve anlam arayışı gibi olgular arasında yer değiştiren dinamik bir düşünme alanı üzerine kuruludur.

3. Çok Dinli Sanat

Bir eserin içeriğinde birden fazla dine ait sembol, imge, mekân, yazı, ayin gibi öğeler kullanılarak farklı anlamlar üretmesi çok dinli sanat kavramını ifade etmektedir. Sanatçının eserinde kullandığı imgeler farklı inanç biçimlerinin keskin sınırlarına ait bilinçli seçimlerdir ve önemli olan bu birliktelik sayesinde yeni anlamlar üretebilmektir. Kimlik, kültür, aidiyet ve kutsallık gibi kavramların bir araya gelmesi biçimsel ya da estetik bir tercihten ziyade hayali bir atmosfer, düşünsel bir alan yaratır. Çok dinli sanat eserleri sadece görsel çeşitlilik sunmaz derin anlam düzeyleri de oluşturmaktadırlar. Bu tarz çalışmalar iki farklı şekilde düzenlenmişlerdir. Bazı çok dinli eserlerde kutsal inançlara ait imgeler bir

arada var olurken bazılarında ise iç içe geçerek birbirlerine karışmakta ve melez bir yapı kurmaktadırlar. Çok dinli sanat eserleri izleyiciyi, keskin çizgilerle birbirinde ayrılan inanç kalıplarından ziyade, birbiriyle ilişki kuran, etkileyen, dönüştüren ve yeniden anlam kazanan sembolik evrenler olarak düşünmeye yöneltebilmekte ve aynı zamanda sınırları sorgulayan yeni bir ifade biçimi olarak kendini var edebilmektedir.

Çok dinli eserlerin bir diğer özelliği de kutsal olan imgeyi ait olduğu ortamdaki daha farklı yerlere taşıyarak farklı anlamlar oluşturmasıdır. Bunun sonucunda kutsal imge bir diğer inancın kutsal nesnesiyle bir araya gelmekte ve kendi anlamını korurken yeni çağrışımlar da yaratabilmektedir. Bu çağrışımlar pozitif bir algı da oluşturabilir, eleştirir veya tartışma da yaratabilir. Çok dinli eserlerin her zaman uyumlu olması beklenmemelidir. Güncel sanatta hem birlikte var olma düşüncesine yönelen hem de ayırıcı, dışlayıcı bir bakış açısı sunarak çatışma alanı yaratan birçok örnek bulunmaktadır. Bu noktada toplum, kültür ve tarih, temsil biçimlerini derinden etkilemektedir.

Günümüz küresel dünyasında farklı toplumların inanç, kültür ve alışkanlıkları iç içe geçmekte ve bu da çok dinli sanatın daha çok önem kazanmasına neden olmaktadır. Özellikle güncel sanatta, göç, yersiz-yurtsuzlaşma, yabancılaşma ve kültürel etkileşimler, farklı inançlara ait olan kutsal imgelerin karmaşık yapılarla bir araya getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu birliktelik farklılıkları görünür hale getirmekle birlikte modern dünyanın kaotik, belirsiz ve küresel yapısını da yansıtmaktadır. Diğer yandan izleyiciye farklı inançların birlikteliğinin mümkün olup olmayacağı ya da bu birlikteliğin nasıl yorumlanabileceği üzerine yeni sorgu biçimleri yönelmektedir.

Çok dinli eserler, güncel sanatta farklı dinlerin kutsal imgelerinin bir araya getirilmesi fikrinden öte çeşitli inançsal anlamları estetik bir şekilde kurgulayarak yepyeni bir algı yaratmaktadır. Bu noktada sanatın sorgulayan, birleştiren, dönüştüren, eleştiren yanı sıra yüzeye çıkmaktadır. Bu kapsamda çok dinli eserlerin en çarpıcı tarafı farklı dinlerin kutsal imgelerini bir araya getirmeleri değil bu imgelerden yeni bir anlam düzleminin ortaya çıkmasıdır. Güncel sanatçılar bu tür eserlerde bazen imgesel benzerlikleri bazen de metinler ve kavramlar üzerinden yapılan geçişli yapıları karşılaştırmalı bir biçimde oluşturmaktadır. Bu bağlamda Meg Hitchcock'un *Throne* (2012) adlı yapıtı, farklı inanç biçimlerinin kutsal yazıları ile melez bir tasarım oluşturması bakımından çok dinli güncel sanat eserlerine oldukça etkileyici bir örnek oluşturmaktadır.

Geleneksel bir ailede dinî öğretilerle yetiştirilen Meg Hitchcock, farklı dünya dinlerine duyduğu ilgi neticesinde çalışmalarında dinî söylemler arasındaki kesişime odaklanmıştır. Özellikle maneviyat, psikoloji ve evrensel

insanlık durumları üzerinde yoğunlaşan Hitchcock, dinlerde var olan ortak anlam alanlarını kutsal metinlerden oluşturduğu kolajlar aracılığıyla görünür kılmaktadır. Kur'an, İncil, Tevrat ve Bhagavad Gita gibi farklı inanç sistemlerine ait metinlerden tek tek kesip çıkardığı harfleri yeniden bir araya getirerek yeni metinsel yapılar kuran sanatçının bu üretim süreci, “kesip yapıştırma işleminin titizliği, zahmetli oluşu ve uzun zaman alması nedeniyle yalnızca sanatsal bir edim değil, aynı zamanda meditatif bir eylem”e dönüşmektedir (Muraz, 2023). Bu bağlamda sanatçının kompozisyonları, sezgisel yönelimler ile mekânsal dağılımın, düzenin ve boyutun bilinçli bir değerlendirmesinin kesişiminde şekillenmektedir (Power, 2019). Hitchcock'un pratiğinde harflerin yer değiştirmesiyle metinlerin yapıbozuma uğratılması, yalnızca biçimsel bir müdahale değil; aynı zamanda anlamın sabitliğini sorgulayan kavramsal bir strateji olarak işlev görür. Bu yaklaşım sanatçının Görsel 1'de yer alan Throne (Taht) adlı çalışmasında açıkça vardır; Kur'an'dan alınan harflerle İncil'deki Vahiy Kitabının tamamı yeniden kurgulandığı görülmektedir. Parçalanmış ve yeniden kurulan metinler aracılığıyla farklı inanç sistemlerinin bir arada oluşu görselleştirilmiştir. Çalışmada kutsal söylemin mutlaklığı askıya alınırken, dinler arasında geçirgenlikler ve ortaklıklar açığa çıkarılmaktadır. Böylece sanatçının çalışmaları hem dilin hem de inanç sistemlerinin yeniden kurgulanabilir yapısını görünür kılan eleştirel bir sorgulama pratiğine dönüşmektedir.

Görsel 1. Meg Hitchcock, *(Throne) Taht*, 113,03 x 76,2 cm, 2012.

Görsel 2. Meg Hitchcock, *(Throne'dan detay)*

Meg Hitchcock'un kutsal anlatıları görsel ve tasarımsal bir başkalaşım süreci içinde yeniden kurguladığı çalışmasının ardından, Gülsün Karamustafa'nın *Trellis of My Mind (Zilnimin Kafesi)* adlı eseri ilahi inançlara ait imge ve metinleri aynı düzlemde bir araya getirerek çok dinli güncel sanat pratiklerine güçlü bir örnek sunmaktadır. Türkiye'nin önemli sanatçıları arasında yer alan

Gülşün Karamustafa, sanat pratiğinde göç, yerellik, kimlik, kültürel farklılık ve toplumsal cinsiyet gibi konuları farklı açılardan ve resim, enstalasyon, video ile performans gibi çeşitli mecralar üzerinden ele almaktadır. Kendisinin göçmen olarak yaşadığı toprakların tarihi ve coğrafi olarak çok kültürlü bir yapıya sahip olması sanatçının yapıtlarında karşılaşma, çatışma, iç içe geçme gibi kavramlar yoluyla ortak anlam üretme alanı yaratmaktadır.

Kendisinin göçmen olarak yaşadığı toprakların tarihi ve coğrafi olarak çok kültürlü bir yapıya sahip olması sanatçının yapıtlarında karşılaşma, çatışma, iç içe geçme gibi kavramlar yoluyla ortak anlam üretme alanı yaratmaktadır. Bu bağlamda Görsel 3' te yer alan 1998 tarihli *Zihnimin Kafesi (Trellis of My Mind)*, sanatçının dinleri sentezlediği İslam, Hristiyan ve Yahudi el yazmalarından alınan 300 renkli illüstrasyondan oluşan bir frizdir. Documenta gibi önemli platformlarda sergilenmiş olan bu çalışmada şeffaf yüzeye aktarılan imgelerin üst üste bindirilmesi ile üç tek tanrılı dinin ikonografik ve yapısal benzerlikleri ortaya koyulmuştur. Dinî bir yapı içinde değil ama dinî alanı çağrıştıran bir yerde kurulan bu friz, dinler arasındaki sınırları muğlaklaştırır (Museum of Modern Art in Warsaw, n.d.). Sanatçı, bu yöntemle ortak geçmişe ve kolektif hafızaya dair görsel bir alan inşa ederken, izleyiciyi de kendi kişisel geçmişinin izini sürmeye ve belleğin parçalarını yeniden kurmaya davet eder. Ayrıca sanat mekânına atfedilen sözde kutsallığı ve dindarlığın dekoratif boyutunu sorgular; bu yönüyle sergi bağlamında farklı temaları bir araya getiren kilit bir kompozisyon niteliği taşır (SALT, 2014).

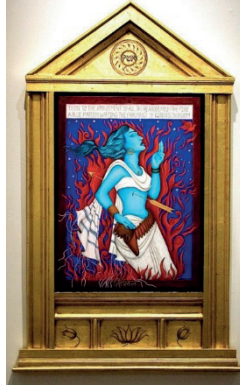
Görsel 3. Gülşün Karamustafa, *Trellis of My Mind (Zihnimin Kafesi)*, 1998.

Güncel sanatın çok dinli pratiklerine verilmesi gereken bir diğer örnek Siona Benjamin ve Finding Home #80 isimli çalışmasıdır. Siona Benjamin, çok kültürlü bir coğrafyada büyümekle birlikte farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle de yaşamış bir sanatçıdır. Hindistan'ın Mumbai kentinde, Hinduizm, İslam, Hristiyanlık, Sihizm, Budizm, Zerdüştlük ve Jainizm'in bir arada bulunduğu bir yerde varlığını sürdüren nadir Yahudi topluluklarından birine

mensup olarak büyümüştür. Bu çok dinli ortam sanatçının entelektüel ve görsel dünyasını derinden etkilemiş, resimlerinde Tanrı ve Tanrıça imgelerinin farklı inanç biçimleriyle iç içe geçtiği zengin ve çoğul imgeler oluşmasını sağlamıştır (Bergen, 2016). Melez bir kimliğe sahip ve çoklu aidiyet yaşayan sanatçı din, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve ırk konularını sanatının odağı haline getirmiştir. Benjamin, Amerika'ya yerleşen bir göçmen olarak, “göçmen kimliğimin kültürel sınır bölgelerini keşfetmenin bir yolu” şeklinde tanımladığı pratiğinde; Hint/Fars minyatürlerinden, Orta Çağ el yazmalarından, Pop Art'tan, çizgi romanlardan, Sefarad ikonografisinden ve güncel sosyopolitik iklimden ilham almaktadır (Benjamin, 2021). Sanatçının, bir seri olarak başladığı Lilith tasvirleri çokça ele alınmakla birlikte onların çok çeşitli olması ilgi çekicidir. Görsel 4' te yer alan 80 numaralı Lilith, Hindu tanrısı Krishna'nın tasvirlerinde geleneksel olarak kullanılan mavi ten rengi ile tasvir edilmiştir; burada Lilith dinî sınırları aşmaktadır: tallis giymiş, hamsa takmış ve bir silahla delinmiştir. Lilith'in adı resmin tabanında Hintçe olarak yer almaktadır (Baskind, 2021). Farklı inanç sistemlerinden türetilen imgeler ile sanatçının kişisel mitolojisinin de harmanlandığı bu serideki Lilithler aslında ortak bir söylemde birleşen kadınları ifade etmektedir. Dolayısıyla Benjamin'in eserlerindeki bu ortaklık sadece bir alt gruba değil, dinler ekseninde ortak noktaları açığa çıkaran evrensel bir deneyime işaret etmektedir.

Bir diğer çok dinli sanat pratiği örneği için Eugenio Merino'nun *Stairway to Heaven (Cennete Giden Merdiven)* isimli çalışması gösterilebilir. İspanyol sanatçı Eugenio Merino, yerleşik değerleri sorgulamak amacıyla polemik üreten çalışmalarıyla bilinmektedir; inanç ve inançsızlık, estetik ve kitsch, saygı ve provokasyon gibi karşıtlıklar arasında dolaşan sanatçı, çağdaş toplumu eleştirel ve ironik bir dille sorgulamaktan geri durmaz. Disiplinlerarası yaklaşımıyla heykel, resim ve enstalasyonu bir araya getirerek popüler kültür ve kitle iletişim araçlarından beslenmektedir. Çalışmalarında, 21. yüzyıl ikonografisi ve Batı'ya özgü kültürel kalıpları, keskin bir dille yeni anlamlar üreterek yorumlar (ADN Galeria, 2024). Bu bağlamda Görsel 5' de yer alan *Stairway to Heaven (Cennete Giden Merdiven)* isimli heykelinde dinlerin gerilimli ilişkisi vurgulanmaktadır. Son zamanlarda tartışmalara konu olan bu heykelde, bir Müslüman, bir Katolik rahip ve bir haham dua ederken betimlenmiştir; Müslüman eğilmiş, Katolik diz çökmüş, Yahudi ise ayakta. Ayrıca üç dinin kutsal kitapları tersine çevrilmiş biçimde kullanılır; Yahudi Kur'an'la, Hristiyan Tevrat'la, Müslüman ise İncil'le dua eder durumdadır (Chiesa, 2010). Burada kutsal metinlerin yer değiştirmesi, dinlerin kesin çizgilerle ayrıldığı inancına meydan okumaktadır; üç semavi dinin farklı şekilde ibadet etmesine rağmen tek tanrıya olan inanç ise ortaktır. Dolayısıyla bu çalışma ile dinler adına çatışmalar, sınırlar ve inancın özü görünür kılınmış olur. Merino'nun eserleri, ortak gerçekliğimizin en acı

verici çelişkilerini ve adaletsizliklerini vurgulayarak, hegemonik güçlerin (siyasi, ekonomik veya dinî) keskin bir eleştirisiyle öne çıkar (MEMORIA, t.y.)

Görsel 4. Siona Benjamin, *Finding Home No. 80 (Fereshteh): Lilith*, 2006.

Görsel 5. Eugenio Merino *Stairway to Heaven (Cennete Giden Merdiven)*, 2010.

Görsel 6. John Latham, *God is Great (#4) Tanrı Büyüktür 4, 200*.

Son olarak kışkırtıcı yönüyle anılan İngiliz kavramsal sanatçı John Latham, cam, tuval ve kitap gibi farklı malzemeleri bir araya getirerek kolaj, yerleştirme ve heykel çalışmaları ile inanç ve bilgiyi sorgulayan eleştirel bir dil oluşturmuştur. Latham'ın düşüncesi, nesnelere mekân içinde tanımlamak yerine olayları zaman temelli bir bütün olarak kavrama üzerinedir. Sanatçının “düz zaman” anlayışı, farklı disiplinleri aşarak sosyal, ekonomik, politik ve estetik alanları ortak bir yapı içinde birleştirir. (Serpentine Galleries, 2017). Sanatçının bu yaklaşımı, inanç sistemlerine yönelik eleştirilerinde de açıkça görülür öyle ki

Görsel 6' da yer alan *God is Great (Tanrı Büyüktür)* isimli yerleştirmesindeki amacı, bu farklı inanç sistemlerinin neden zaman kavramlarını tanımakta başarısız olduklarını ve bu nedenle ilerlemeye izin vermek için barışçıl ve verimli bir şekilde bir arada var olamadıklarını ele almaktır (Portikus, 2014). Buradaki yerleştirmede kırık cam parçalarının altında üç tek tanrılı dinin kitapları bulunmaktadır. Sanatçı, kitapları insan bilgisinin kırılmasına işaret eden nesnelere konumlandırırken, camı da farklı inanç sistemlerini eleştirel biçimde sorgulamanın aracı olarak kullanır. Bu üç kutsal kitabı hem sanat nesnesi olarak yeniden ele alır hem de geleneği sorgular; metne yönelik müdahalesi, okuma eylemiyle birleşerek doğrusal zamanı aşan “heykelsel bir zaman” fikrini görünür kılar. Böylece mikro “olaylar” üzerinden daha geniş, kozmik bir bakış açısı üretir (Hunt, 2005). Sergi duvarında yer alan yazıda “*TANRI OLARAK BİLİLEN GİZEMLİ VARLIK 10¹⁹*” saniyelik bir bölgede olası bir zaman tabanına sahip bir zamansal puandır” sözleri de zaman algısını sorgulamak için yazılmış olup “bilim tarafından belirlenen en küçük zaman birimi olan 10¹⁹ formülünün bir modifikasyonunu da içermektedir. Latham bu terimi Tanrı’yı tanımlamak için kullanırdı” (Portikus, 2014). Bu bağlamda çalışma inanç, bilgi ve zaman kavramlarını kesişimsel bir düzlemde ortak bir alan açıp yeniden düşünmeye sevkeden eleştirel bir öneri sunmaktadır.

Sonuç

Batı sanatında sanat ve din yüzlerce yıl birbirini destekleyen, birbirine saygı duyan, birbirinden güç alan, birlikte anılan iki fenomendir. Sanat dini yüceltmıştır, din de sanatı yüceltmıştır. Orta çağdan günümüze gelindikçe büyük bir güç kaybı yaşayan bu ilişki vardığı son noktada farklı bir şekilde ilerlemektedir. Geçen bunca zamanda din fenomeni, Rönesans’a, Aydınlanma Çağına ve modern felsefeye rağmen sanattan tamamen kopmamıştır. Bu süreçte daha çok biçimsel ve düşünsel değişiklikler gerçekleşmiştir. Günümüz sanatına gelindiğinde din konusu kutsal metinlerin görsel anlatısı olmaktan ziyade modern insanın sorguları, arayışları ve eleştirileri çerçevesinde gerçekleşen bir deneyime dönüşmüştür. Artık daha çok izleyiciyi etik bir rahatsızlıkla yüzleştirme, kutsal olanı sorgulama ve iktidar ilişkilerine vurgu yapma konularında sanatsal üretim gerçekleştirilmektedir. Sanat eserlerinde çok dinli yapılar oluşturulmasının kökeni tarihsel olarak antik çağlara dayandırılrsa da güncel sanat ile birlikte oldukça etkileyici bir boyuta ulaşmıştır. Güncel sanatta çok dinli pratiklerin ele alınması her zaman olumlu ve her zaman olumsuz sonuçlar doğurmamıştır, etki bakımından sanatçıdan sanatçıya değişkenlik gösteren bu kavram bazen ortak bir alan açma, ortak bakış açısı altında birleşme amacı güderken bazen de tam tersi farklı dinler arasındaki gerilimi arttırmak amacıyla şekillenebilmektedir. Bu çeşitlilik çok dinli pratiklerin güncel

sanat üzerinden dinamik ve çok katmanlı bir sanatsal ifade alanı yarattığını göstermektedir.

Çok dinli pratiklere örnek olarak verilen Gülsün Karamustafa, John Latham, Siona Benjamin, Meg Hitchcock ve Eugenio Merino'nun eserlerinde, farklı inanç geleneklerine ait imge, motif, mekânsal referans ve kutsal metinlerin aynı estetik düzlemde yan yana getirilmesi, iç içe geçirilmesi ya da dönüştürülmesi yoluyla birbirinden farklı bakış açıları geliştirdikleri görülmektedir. Hepsinin aynı noktaya temas ettiği ya da aynı tavırla eser ürettiği söylenemez fakat bu eserler birtakım ortaklıklar içermektedir. Bu çok dinli sanat pratikleri, farklı inanç biçimlerini aynı düzlemde yan yana getirmekle kalmamış birbirleri arasında yeni, görsel ve kavramsal bir ilişki yaratmışlardır. Diğer yandan, bazen farklı dinî metinleri birleştirip yeni bir bağlam oluşturarak, bazen farklı inançların kutsal imgelerini birbirlerine uyarlayarak ve bazen de birçok dinî sembolü aynı bedende bir araya getirerek din olgusunun sınırlarını sorgulamış hatta zorlamışlardır. Çok dinli sanat pratikleri üzerinden verilen örneklerde din kavramı düşünsel ve eleştirel bir konu olarak da kullanılmıştır. Bu eserlerde farklı dinlerin yan yana geldiği zaman neden gerilim ürettiğine ve ortak bir noktada neden buluşamadığına vurgu yapılmıştır. Kimlik, aidiyet ve birlikte yaşama konuları üzerine düşünülmesini sağlayan çalışmalar ortak geçmiş ve kültürlerin iç içe geçmesi konusunu irdelemişlerdir. Kısaca çok dinli pratikler sadece farklı dinlerin kutsal imgelerini yan yana getirmekle kalmamış, bu inançları iç içe geçirerek melez bir oluşum sunmuş, inançların sınırlarını sorgulayarak bir arada var olma ihtimali üzerine düşündürmüşlerdir.

Kaynakça

- ADN Galeria. (2024). *Eugenio Merino* [Artist dossier]. https://www.adngaleria.com/usr/library/documents/main/artists/40/2024_eugenio_merino_dossier_artista.pdf
- Arca, S. (2019). Spirituality and contemporary art, Master's thesis, University of Birmingham.
- Arya, R. (2011). The neglected place of religion in contemporary Western art. *Fieldwork in Religion*, 6(1), 27–46. <https://doi.org/10.1558/fiel.v6i1.27>
- Baskind, S. (2021, March 11). *Siona Benjamin paints Lilith of the present. Lilith Magazine*. <https://lilith.org/2021/03/siona-benjamin-paints-lilith-of-the-present/>
- Benjamin, S. (2021, Fall). *Finding Home #80 (Fereshteh) Lilith. AJS Perspectives*, 16–17. https://associationforjewishstudies.org/docs/default-source/ajs-perspectives/ajs_perspectives_fall_2021_web.pdf?sfvrsn=5e20f4a3_14
- Bergen, J. (2016). Foreword. In E. Greenberg (Ed.), *Siona Benjamin: Beyond borders* (p. 4). Opalka Gallery, The Sage Colleges. https://artsiona.com/wp-content/uploads/2019/03/BenjaminCatalog_5-copy.pdf
- Chiesa, L. (2010, February 25). *Stairway to heaven. INSIDEOUT*. <https://laura-chiesa.wordpress.com/2010/02/25/stairway-to-heaven>
- Daşdemir, A. ve Muraz, Ö. (2024). Kutsal Doğanın Ekoloji, Din ve Çağdaş Sanat Bağlamında İncelenmesi. *Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi*, 5(13), 105-122.
- Daşdemir, A. & Muraz, Ö. (2025). Dini Sembolizmden Çağdaş Sanata Ağaç İngesi. İçinde Nilüfer Süzen (Ed.). *Güzel Sanatlar Alanında Güncel Araştırmalar* (s. 1-20). Akademisyen Kitabevi.
- Denson, G. R. (2011, April 22). How Andres Serrano's Piss Christ reconciles nature and civilization. HuffPost. https://www.huffpost.com/entry/andres-serranos-piss-chri_b_852601. Erişim Tarihi: 20.03.2026
- Doğaner, S. K. (2023). Dijital çağda göçmenlere yönelik çoğulculuk karşıtı yansımalar: Black Mirror: Men Against Fire. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö13, 817–831. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1379228>
- Elkins, J. (2004). *On the strange place of religion in contemporary art*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203324868>
- MEMORIA. (t.y.). *Eugenio Merino*. Retrieved March 19, 2026, from <https://galeriamemoria.com/en/artists/eugenio-merino/>
- Muraz, Ö. (2023). Çağdaş Batı sanatı ve din ilişkisi üzerine. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 9(27), 24–34. <https://doi.org/10.51293/socrates27-230>
- Museum of Modern Art in Warsaw. (n.d.). Gülsün Karamustafa – Trellis of my mind. <https://archiwum.artmuseum.pl/en/kolekcja/praca/zihnimin-kafesi>

- Portikus. (2014). *John Latham, Neal White: God is Great (10-19)*. https://www.portikus.de/en/exhibitions/188_god_is_great_10_19
- Power, K. (2019, July 15). Meg Hitchcock: In the beginning, there was the word. Surface Design Association. <https://www surfacedesign.org/meg-hitchcock-in-the-beginning-there-was-the-word-by-kim-power/>
- SALT. (2014, November 10). Rainbow in the Dark: Artists and works [PDF]. <https://saltonline.org/media/files/ritd-artists-works.pdf>
- Subaşı N. (2019). Din ve Toplum, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2991, Eskişehir.
- Sütçü, M., & Doğaner, S. K. (2023). Ölümün inkâr tezi bağlamında Garip Bir Koleksiyoncu filminin göstergebilimsel çözümlemesi. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1, 1565–1584. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1357348>
- Yılmaz, M. (2013). Moderninden Postmoderne Sanat (Genişletilmiş 2. baskı). Ütopya Yayınevi.
- Serpentine Galleries. (2017). *World view: John Latham*. <https://www.serpentinegalleries.org/whats-on/world-view-john-latham/>
- Hunt, A. (2005, 12 April). *John Latham*. Frieze. <https://www.frieze.com/article/john-latham>

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.** <https://www.meghitchcock.com/throne> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 2.** <https://www.meghitchcock.com/throne> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 3.** <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/189741> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 4.** <https://lilith.org/2021/03/siona-benjamin-paints-lilith-of-the-present/> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 5.** <https://laurachiesa.wordpress.com/2010/02/25/stairway-to-heaven/> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 6.** <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/4867?> adresinden 10 Mayıs 2026 tarihinde alınmıştır.

